

Р.М. Максакова,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СУВЕРЕННОСТІ УСТАНОВЧОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ МЕЖ

Розглянуто нову (раніше не досліджувану) проблему суверенності установчої влади, зокрема, її юридичної необмеженості чи обмеженості. Провівши ґрунтовний аналіз наукових позицій щодо розвитку змістового навантаження теорії суверенітету, дослідниця привертає увагу наукової спільноти до сумнівності принципових положень класичної теорії установчої влади, а також до проблеми визначення суверенності установчої влади та її меж.

Ключові слова: верховна влада, влада, держава, конституція, народ, народний суверенітет, нація, національний суверенітет, суверен, суверенітет, установча влада, фактичний суверенітет, формальний суверенітет, юридичний суверенітет.

Рассмотрена новая (ранее не исследованная) проблема суверенности учредительной власти, в частности, ее юридической неограниченности или ограниченности. Проведя глубокий анализ научных взглядов на развитие содержательной нагрузки теории суверенитета, исследовательница обращает внимание научной общественности на сомнительность принципиальных положений классической теории учредительной власти, а также на проблему определения суверенности учредительной власти и ее границ.

Ключевые слова: верховная власть, власть, государство, конституция, народ, народный суверенитет, нация, национальный суверенитет, суверен, суверенитет, учредительная власть, фактический суверенитет, формальный суверенитет, юридический суверенитет.

The author pays attention to the existence of new, not previously researched, problems of the sovereignty of the constituent authorities. Legal problems of its absoluteness or limitation are researched. An analysis of scientific views about the development of the concept of sovereignty is carried out. Researcher pays an attention of the scientific community to the ambiguity of the basic principles of the classical theory of constituent power, as well as to the existence of the problem of the determining of the constituent power of sovereignty and its limits.

Keywords: supreme power, power of state constitution, people, popular sovereignty, nation, national sovereignty, sovereign, sovereignty, constituent power, actual sovereignty, sovereignty of a formal, legal sovereignty.

Теорія установчої влади нерозривно пов'язана з визначенням такої ознаки як суверенність установчої влади, з проблемою її юридичної необмеженості чи обмеженості.

О. Є. Шишкіна в дисертаційному дослідженні "Конституційні збори Російської Федерації як орган установчої влади" зазначала, що в юридичній літературі з конституційного права Росії відсутня єдність поглядів щодо поняття, сутності та змісту установчої влади. При цьому авторка наголошує: усі ці погляди об'єднує спільна позиція стосовно того, що установлення конституції як у республіках, так і в монархіях пов'язане з установчою владою [1, с. 27–28]. Окрім цього, продовжує О. Є. Шишкіна, більшість вчених також об'єднує позиція щодо поділу установчої влади на первинну й установлену. Проте зміст та реалізація цих різновидів установчої влади залишаються проблемним питанням юридичної науки. Так, наприклад, вважають, що первинну установчу владу реалізував Б. М. Єльцин, який, не маючи за чинною до грудня 1993 року Конституцією повноважень на прийняття нової Конституції, зміг за допомогою створеної за його ініціативою Конституційної наради підготувати, а пізніше через референдум прийняти Конституцію Російської Федерації, встановивши (запровадивши) в такий спосіб принципово нову, порівняно з попередньою, систему влади [2, с. 36]. Однак такий підхід, зазначає О. Є. Шишкіна, не відповідає як сучасному розумінню принципу

народного суверенітету, так і вимогам конституціоналізму [1, с. 29]. На підтвердження своєї позиції авторка наводить роздуми А. Шайо, який зазначав: "Демократія в цьому конституційному, тобто обмежуючому владу тлумаченні передбачає: саме тому, що народ є суверенним, будь-хто та жоден орган не може вимагати для себе суверенну владу. Влади у нього може бути лише стільки, скільки йому передав народ" [3, с. 62].

Становлення суверенності установчої влади в Україні відбувалося майже за "російським" сценарієм. Ухвалюючи в 1996 році нову Конституцію, Верховна Рада України, по суті, встановила *новий конституційний лад*, визнавши носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні народ, закріпивши його виключне право визначати та змінювати в майбутньому конституційний лад, позбавивши водночас такого права державу. Офіційна позиція держави, викладена в Рішеннях Конституційного Суду України, проголошувала: "Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом" [4]; "...на прийняття Конституції України народ лише одноразово уповноважив Верховну Раду України" [5].

Таке нормативне закріплення статусу народу як суб'єкта правотворчої діяльності має підводити до думки, що Верховна Рада України, прийнявши 28 червня 1996 року Конституцію України, здійснила в такий спосіб делеговану правотворчість. Втім, у зв'язку з цим постає питання: коли й у який спосіб народ здійснив таке делегування? Адже ні попереднім законодавством, на підставі якого Верховна Рада здійснювала діяльність щодо впровадження всіх стадій правотворчого процесу й результатом якого стало прийняття Конституції України; ні рішенням народу, вираженим на Всеукраїнському референдумі в грудні 1991 року, не визначалося, що народ має право приймати Конституцію України й делегує це право парламентові.

Якщо ж послугоуватися логікою чинної Конституції та зазначених вище рішень Конституційного Суду України, будь-яке внесення змін до Конституції має базуватися на волі народу, тобто ініціювання змін або надання згоди на необхідність зміни Конституції України повинно відбуватися не від імені народу, а безпосередньо народом на Всеукраїнському референдумі. За результатами такого обговорення Верховна Рада як орган, що наділений ч. 1 п. 1 ст. 85 та ст.ст. 154, 155 Конституції України повноваженнями вносити зміни до Конституції, саме приймає їх, а не замінює народ на підготовчій (передпроектній) стадії.

Участь народу у здійсненні правотворчої діяльності (незважаючи на те, що, як було вже зазначено вище, Конституція встановлює таке право) ускладнюється ще й тим, що реального механізму реалізації народом права визначати і змінювати конституційний лад в Україні й досі немає.

Викладені вище позиції підтверджують тривале існування в практиці державотворення (причому не тільки національного) проблеми суверенності установчої влади, а аналіз наукової літератури з питань суверенітету свідчить про невичерпність цього питання, бо, як правило, суверенітет досліджується в аспекті таких категорій як держава, народ, нація. Тому метою представленої наукової статті є порушення питання суверенності установчої влади та її меж на підставі аналізу існуючих наукових позицій щодо категорії "суверенітет".

Питання суверенітету можна віднести до одних з найбільш поширених об'єктів досліджень серед вчених різних напрямів знань. Серед останніх досліджень окремо слід наголосити на роботах В. Д. Галотія, В. П. Горбатенка, І. О. Кресіної, Й. Д. Левіна, О. Г. Мурашина, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, В. Л. Федоренка, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемпученка та ін.

У літературі прийняття конституції розглядається, з одного боку, як акт реалізації установчої влади, а з іншого – як акт реалізації суверенітету народу. Установчу владу визначають як *суверенну* владу народу. Така позиція знайшла втілення й у правовій практиці Конституційного Суду України (рішення від 3 жовтня 1997 р. та від 11 липня 1997 р.). Це свідчить про наявність зв'язку між поняттям установчої влади і поняттям суверенітету.

У чому ж полягає *суверенність* установчої влади та які її межі?

Для того, щоб відповісти на це запитання, слід насамперед з'ясувати, що означають терміни “суверен”, “суверенний”.

Сучасний тлумачний словник визначає слово “суверен” (фр. *souverain*) як носія верховної влади, а слово “суверенний” як: 1) такого, що здійснює верховну владу; 2) такий, що має суверенітет, незалежний, самостійний [6, с. 586].

Юридична думка поняття суверенітету, як правило, пов'язує з державою. Зокрема, *суверенітет* (нім. *souveränität*, фр. *souveraineté* – вершина, верховна влада, з лат. *superus* – верхній) – визначається як повнота влади *держави*; самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці [7, с. 684].

В енциклопедичній юридичній літературі зазначається, що уперше термін “суверенітет” використав для загальної оцінки владарювання Жан Боден, який у праці “Шість книг про республіку” (1576) позначив цим терміном абсолютну й неподільну владу, що належала *монарху*. Ж. Боден виключав наявність будь-якої іншої влади в державі або поза нею, яка б могла бути вищою від влади монарха. Суверенітет розглядався як якість такої влади, а питання про її носія певний час залишалося поза увагою.

Разом з тим В.М. Шаповал відзначає, що ідею *народного суверенітету* (найвідомішим adeptом якої він називає Ж.-Ж. Руссо) сформульовано у 17–18 ст. Якщо ідея державного суверенітету слугує характеристиці державної влади загалом, то про народний суверенітет йдеться у зв'язку з визначенням її носія. Отже, за словами автора, державний суверенітет і народний суверенітет – це поняття, пов'язані з явищем державного владарювання. Вони об'єктивно взаємодоповнюються, але й різняться [8, с. 684]. Крім цих понять, автор дає визначення терміну “суверенітет національний” – *суверенітет* народу як політичної *нації*. Спочатку цей термін означав синонім народного суверенітету. Згодом національний суверенітет стали характеризувати в контексті права нації на політичне самовизначення [8, с. 685–686].

Натомість у енциклопедичному словнику 1989 року видання поняття “суверенітет” визначено лише щодо верховної та незалежної влади держави [9, с. 1297]. Жодного слова про народний та національний суверенітет він не містить, хоча цікавим видається формулювання поняття “суверенний”. Так, *суверенний* (від фр. *souverain* – вищий, верховний) – це 1) той, що здійснює верховну владу, 2) той, що має *суверенітет*, незалежний, самостійний. Як бачимо, поняття “суверенний” безпосередньо пов'язано з тим, хто має суверенітет. А має суверенітет, як зазначалося в цьому словнику, лише держава. Таким чином, радянська наукова думка будь-які прояви суверенної влади пов'язувала лише з державною владою.

Якщо поняття “суверенний” використовується для визначення якостей того, хто здійснює верховну владу, то для визначення того, хто має верховну владу, послуговуються поняттям “суверен”.

Суверен, за визначенням В. П. Горбатенка, є носієм верховної влади (особи чи групи осіб), уповноваженим приймати в межах певної політико-правової ієрархії остаточні рішення [10, с. 684]. Влада суверена, зазначає автор, характеризується як найвища в існуючій політико-правовій системі, остання інстанція у сенсі прийняття владних рішень, всезагальна в розумінні ступеня впливу на певні події, автономна у взаєминах з внутрішніми чи зовнішніми суб'єктами політико-владних відносин. В умовах демократичної держави влади суверена в її елементарному розумінні (як втіленої в образі одноособового правителя) вже не існує. Сучасне розуміння суверенності, веде далі В. П. Горбатенко, виключає претензії на цілковиту, необмежену, довічну й неподільну владу. Водночас поділ суверенної влади між численними суб'єктами не применшує значення остаточності рішення, яке приймається у межах певної держави.

Досліджуючи питання виникнення і розвитку ідей суверенітету, український правознавець В. Д. Гапотій дійшов висновку, що з моменту свого виникнення термін “суверенітет” пов'язується насамперед із державною владою, характеризує її особливі якості [11, с. 12]. Перші теорії суверенітету, зазначає автор, були теократичними, в їх основу закладався принцип божественного походження влади. Теорія божественного походження монархії існувала за часів Людовіка XIV й була розвинена у працях Фоми Аквінського. Поступово суверенітет сприймається не як теологічне, а як світське явище. Цьому сприяли праці Томаса Гоббса, який стверджував, що держава є абсолютною

незалежною корпорацією, а всі інші корпорації підвладні верховній владі держави. Т. Гоббс наголошував на наявності в державі вищої влади, яка стоїть над усіма організаціями й особами й самостійно визначає норми поведінки держави зовні, та сприймається як історична і логічна необхідність [12, с. 146–147, 179]. Як вказує В. Д. Гапотій, в епоху абсолютизму відбувається секуляризація права, його визволення з “пут релігії” [11, с. 16]. Принцип суверенітету розглядається передусім як принцип вільної правотворчості держави, котра не скута надприродним законом. Відтепер можливість влади на власний розсуд створювати загальнообов’язкові правила поведінки вважається основною умовою її верховенства. Саме в цьому, на думку В. Д. Гапотія, слід шукати витoki юридичного позитивізму, який базується на тому переконанні, що право є витвором державної влади. Зокрема, ці висновки автора знаходять підтвердження у працях Г. Гроція, Бентама, Дж. Остіна, Гегеля, Фейербаха, Г. Кельзена, К. Шмітта.

Подальший розвиток ідеї суверенітету, пише В. Д. Гапотій, знаменується зміщенням акценту від суверенітету монарха як носія верховної влади до суверенітету держави як безособової організації влади [11, с. 17]. Вже Гуго Гроцій вказує на те, що слід розрізняти такі категорії, як “загальний суб’єкт” і “власний суб’єкт” суверенітету: “Носій [верховної влади] може бути або у загальному, або у власному сенсі; подібно до того, як загальним носієм зору є тіло, власним же – є око, так загальним носієм верховної влади є держава... Носій же влади у власному сенсі є або одна особа, або декілька згідно з законами і звичаями того чи іншого народу” [13, с. 127–128]. Поступово відбувається деперсоніфікація та інституціоналізація політичної влади, відокремлення здійснення влади від власності на неї. Верховна влада починає асоціюватися не з конкретною особою, а з абстрактним за своїм характером інститутом – державою. Саме з цього моменту, на думку В. Д. Гапотія, слід вести мову про суверенітет держави, оскільки раніше могло йтися лише про суверенітет правителя. Поступовий розвиток державно-правових відносин, зміни та здобутки правової думки вплинули на появу, окрім поняття “державний суверенітет”, понять “народний суверенітет” і “національний суверенітет”.

Концепція народного суверенітету вперше була викладена депутатом від Бургундії Філіпом По у 1484 році на зібранні Генеральних штатів у м. Тур (Франція). У XVII ст. під час англійської буржуазної революції ця концепція була закріплена в програмному документі партії левелерів “Основні закони та вольності Англії”, що задекларував народ єдиним джерелом влади за своєю природою. Найвідомішим ідеологом концепції народного суверенітету вважають Ж.-Ж. Руссо, який визначав народний суверенітет як невідчужувану та неподільну владу народу, керовану його спільною волею [14, с. 62]. Руссо обстоював пріоритет безпосередніх форм реалізації народного суверенітету. Його ідеї були закріплені в конституції Франції 1848 року. Подальшого свого розвитку ідеї народного суверенітету здобули у працях Ф. Савіньї, Е. Канта, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та багатьох інших мислителів. Як відомо, на сьогодні принцип народного суверенітету зафіксовано в конституціях усіх держав світу.

В. Л. Федоренко в сучасній юридичній енциклопедії визначає *народний суверенітет* (фр. *souveraineté* – вершина, верховна влада, з лат. *superus* – верхній) як один із принципів міжнародного та конституційного права, що передбачає визнання *народу єдиним джерелом влади в державі* та його виключного права на зміну конституційного ладу. Народ здійснює свою владу безпосередньо (референдуми, вибори та інші форми безпосередньої демократії) та через представницькі органи та посадових осіб держави і місцевого самоврядування [14, с. 61].

Надаючи визначення національного суверенітету в згаданій юридичній енциклопедії, В. М. Шаповал зазначає, що в чинній Конституції України суб’єктами здійснення права на самовизначення названі як українська нація, так і Український народ – громадяни України всіх національностей [15, с. 685–686].

Отже, поняття “суверен” з часом пройшло суттєву трансформацію. Сувереном вважався спочатку Бог, потім монарх або будь-який правитель, група осіб (наприклад, керівний склад політичної партії в державах з однопартійною політичною системою), з розвитком економічних відносин сувереном можуть виступати транснаціональні корпорації та фінансово-промислові групи, а в теоріях демократії – народ.

Спеціальне дослідження поняття суверенітету запропонував Й. Д. Левін, який пов'язує його з поняттям верховної влади, а останню визначає як безсумнівну ознаку поняття суверенітету, що неможливий без верховної влади. Елементами, що конституюють верховну владу, на його думку, є її усталеність, самостійність, необмежена компетенція. Не є верховною владою в державі влада тимчасова (наприклад, Тимчасовий уряд або Установчі збори з наперед обмеженим терміном повноважень), влада, делегована на певних умовах іншим органом, а також влада, компетенція якої встановлюється, обмежується або контролюється іншим органом держави.

З часів падіння абсолютизму, також відзначає Й. Д. Левін, верховна влада якогось одного органу, юридично та фактично не існує в жодній державі з більш або менш розвиненим правовим регулюванням влади. Поняття верховної влади в буржуазній державі, вказує автор, не можна віднести ані до органу держави, ані до народу, ані навіть до виборчого корпусу.

Стара юридична школа віднесла суверенітет до самої держави, а не до якогось її органу чи до народу. Проте таке вирішення питання залишилося формальним і абсолютно безплідним, оскільки державу розуміли формально-юридично і абстрактно. На абстракції держави – юридичної особи або держави – правопорядку неможливо побудувати таке вчення про суверенітет, яке пояснить реальні факти державного й суспільного життя [16, с. 58–61].

Й. Д. Левін вважає реальним носієм суверенітету держави ту соціальну силу, той суспільний клас, який тримає в руках державу як знаряддя свого панування. “Парадокси суверенітету”, пише він, виникають тому, що форма суверенітету, тобто його юридичне вираження, береться не у зв'язку зі змістом суверенітету, а саме, реальним політичним пануванням класу в державі. За його словами, суверенітет не може розглядатися й ніколи насправді не розглядався як суто юридичне поняття. Юридичною є тільки форма суверенітету, тоді як його зміст перебуває в більш глибокій сфері відносин. Від юридичного вираження суверенітету потрібно перейти до його “метаюридичної”, соціально-політичної сутності, аби правильно вирішити проблему суверенітету.

Логічні труднощі проблеми суверенітету, стверджує автор, здобувають своє вирішення у діалектиці форми та змісту суверенітету. Вирішення питання про співвідношення між змістом суверенітету і його юридичним вираженням є ключем до побудови наукової теорії суверенітету.

Й. Д. Левін зазначає: форма (державно-правове вираження) суверенітету (“юридичний суверенітет”) – це вища влада органів держави, зафіксована в законі, врегульована правом, влада, що здійснюється у правових формах. Змістом суверенітету є вища влада класу, який панує в державі, здійснюючи політичний суверенітет – реальне, таке, що виявляється як у юридичних, так і в позаюридичних формах, політичне панування класу, який спирається на свою економічну міць. Носієм суверенітету в єдності політичного змісту і юридичної форми є держава як політична організація класу, що діє через свої органи влади [16, с. 61–63]. Оскільки реальний політичний суверенітет, вказує автор, завжди належить класу, що володіє власністю на засоби виробництва, то в умовах буржуазної держави неможливий політичний суверенітет народу, якими б не були зовнішньо демократичними юридичні форми суверенітету. Юридичне вираження суверенітету належить до форми держави, політичний суверенітет – до типу держави.

В рамках одного й того ж політичного суверенітету можливі різні юридичні форми суверенітету. Зміна політичної форми суверенітету тягне за собою зміну юридичної форми суверенітету. Разом з тим політичний суверенітет не можна зводити до самої лише юридичної форми діяльності держави. Суверен вже сам по собі стоїть вище законів, а тому на ґрунті права ідея суверенітету як дійсного верховенства влади не може бути повністю розкрита. Усяка влада, заснована на праві, у тій чи іншій мірі обмежена та підкорена. Юридично навіть установча влада є завжди у тому чи іншому плані також і установленою владою. Тільки поза межами юридичного можна підійти до справжнього верховенства і справжнього його носія – панівного класу [16, с. 64–66].

У свою чергу, критикуючи традиційне поняття держави, В. Іванов пише, що три обов'язкових її елементи (народонаселення, відособлена територія, публічна влада,

якій підпорядковується дане населення і яка поширюється на дану територію) вимагають принципового доповнення. Регіон чи муніципалітет також можна описати як сукупність населення, території і публічної влади. При цьому вони не є державами, оскільки їх мешканці – громадяни (піддані) держави, їх території – є складовими частинами території держави, а їх влади підпорядковані так чи інакше державній владі. Постає об'єктивна необхідність доповнити опис держави зауваженням про її *суверенітет*, тобто, за класичним визначенням, на *незалежність держави*, її *самостійність у зовнішніх та внутрішніх справах* і *верховенство у власних межах*. На відміну від інших влад, державна влада є *суверенною*. Отже, *суверенітет робить державу державою* [17, с. 11–12].

На думку В. Іванова, класичні визначення суверенітету треба уточнювати. Він, зокрема, вважає, що суверенним є тільки той суб'єкт, який приймає рішення про надзвичайний стан і до компетенції якого належить випадок, для якого не передбачена жодна компетенція. Той, хто встановлює норми, повинен мати повноваження змінювати й порушувати їх, оскільки без цього справжньої незалежності, повновладдя, верховенства права немає. Однак коли суверен кимось обмежений, хоч би й самим собою, він *a priori* перестає бути сувереном у повному сенсі цього слова. Суверен не може бути нікому й ніяк “підкорений”. Зважаючи на це, стверджує автор, теорія народного суверенітету перебуває в непримиренній суперечності з поняттями влади і держави.

Крім того, відзначає автор, вступ у міжнародне спілкування – укладення договорів, участь у діяльності міжнародних організацій – автоматично тягне обмеження суверенітету зобов'язаннями перед іншими суверенами, що теж обмежують свої суверенітети. Тому не лише нація, а й держава не може бути суверенною, і слід або вважати суверенітет фікцією, або виокремлювати *формальний* суверенітет як декларацію, що відповідає теоретичному поняттю, нормативно закріплену й оформлену, та таку, що визнана міжнародним співтовариством, і *фактичний* суверенітет.

Фактичний суверенітет означає *претензію* політичної організації на незалежність, самостійність у зовнішніх і внутрішніх справах і територіальне верховенство, яку визнають інші політичні організації з такими ж претензіями. Претензію, яка підтверджена наявністю влади, котру підтримує населення, й яка контролює заявлену територію і ефективно управляє нею. Ця претензія у повному (або теоретичному) обсязі ніколи не реалізується, але вона все одно має обстоюватися можливими і допустимими способами. Вказана претензія виражається також у проголошенні формального суверенітету й дозволяє досягти його офіційного визнання; вона в підсумку дає той чи інший ступінь автономії, тобто обмеженої незалежності, самостійності та верховенства [17, с. 13–17].

На важливий аспект у дослідженні поняття державного суверенітету також вказує Р. Енгібарян, а саме – на співвідношення державного суверенітету та єдності державної влади. Єдність державної влади в її законодавчому та особливо практичному аспектах була відома задовго до виникнення теорії поділу влад. У пам'ятках давньосхідних деспотій проголошувалася виключна влада монарха, як правило, не лише політична, а й духовна. Відповідні закони виключали будь-який поділ влад. Крім індивідуалістичної концепції єдності влади, є й інше трактування – колективістське. Ж.-Ж. Руссо розглядав законодавчу, виконавчу та судову влади лише як особливі прояви єдиної верховної влади народу. Даний підхід був сприйнятий буржуазно-ліберальною та марксистською традицією, хоча й у зміненому вигляді. У першому випадку в конституціях лише проголошувалися влада, суверенітет народу, а в другому поряд із суверенітетом народу (трудящих класів) був здійснений пошук того органу, якому була б повністю надана державна влада.

З цього випливає, що ідея єдності влади є неоднозначною, вона має три різних аспекти: соціальна єдність влади, що має впливати з єдиної природи пануючих у суспільстві соціальних груп; єдність принципів цілей і напрямів діяльності усіх державних органів, що зумовлено необхідністю узгодженого управління суспільством; організаційно-правова єдність, коли відкидається поділ влад і органами державної влади визнається тільки певний вид органів. Однак, пише автор, єдність влади як зосередження усієї повноти державної влади в руках якогось органу чи органів (чи то ради, чи президента) у принципі не є продуктивною ідеєю. Така ситуація припустима лише на

певний період (наприклад, на час дії надзвичайного стану) і має мало спільного з концепцією єдності влади як постійного єдиновладдя певного виду органів.

Водночас єдність державної влади не виключає пошуку оптимального розмежування повноважень між рівнями та гілками влади [18, с. 247–251].

Усе сказане вище стосовно поняття суверенітету ставить під сумнів принципові положення класичної теорії установчої влади. Переконливість методологічних засад цієї теорії зобов'язує нас визначитися в методологічних підходах до вивчення феномена установчої влади та повернути увагу наукової громадськості до існування проблеми визначення суверенності установчої влади та її меж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Шишкіна О.Е.* Конституционное собрание Российской Федерации как орган учредительной власти: [Текст] Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.Е. Шишкіна. – М. : РГБ, 2005. – 238 с.
2. Что такое Учредительное собрание? // Российская юстиция. – 2002. – № 7. – С. 36–37.
3. *Шайо А.* Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / А. Шайо; пер. с венг. – М. : Юрист, 2001. – 292 с.
4. Офіційний вісник України. – 1997. – № 42. – С. 59.
5. Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 85.
6. Современный словарь иностранных слов – 2-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1999. – 742 с.
7. *Зяблюк М.П.* Суверенітет / Юридична енциклопедія: В 6 т. / М.П. Зяблюк; редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с. : іл.
8. *Шаповал В.М.* Суверенітет державний / Юридична енциклопедія : В 6 т. / В.П. Шаповал ; редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с. : іл.
9. Суверенитет. Суверенный / Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с., илл.
10. *Горбатенко В.П.* Суверен / Юридична енциклопедія : В 6 т. / В.П. Горбатенко ; Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с. : іл.
11. *Галотій В.Д.* Теоретичні і практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави [Текст] : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Д. Галотій. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 200 с.
12. *Гоббс Т.* Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс ; предисл. и ред. А. Ческиса. – М. : Соцэкгиз, "Образцовая", 1936. – 503 с.
13. *Гроций Гуго.* О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гуго Гроций. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.
14. *Федоренко В.Л.* Народний суверенітет / Юридична енциклопедія : В 6 т. / В.Л. Федоренко, Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 4 : Н–П. – 2002. – 720 с. : іл.
15. *Шаповал В.М.* Суверенітет державний / Юридична енциклопедія : В 6 т. / В.П. Шаповал, редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с. : іл.
16. *Левин И.Д.* Суверенитет / И.Д. Левин ; предисл. докт. юрид. наук, проф. С. А. Авакьяна. – СПб. : Издательство "Юридический центр Пресс", 2003. – 373 с.
17. *Иванов В.* К критике современной теории государства / В. Иванов. – М. : Территория будущего, 2008. – 160 с.
18. *Енгибарян Р.В.* Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р.В. Енгибарян. – М. : Норма, 2007. – 496 с.

Отримано 8.10.2012